

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«КОРЕКЦІЯ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ
У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ»**

Виконала:
студентка КорОб1-М117з групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Постовітюк Ольга Іванівна
Керівник:
кандидат медичних наук, доцент
Грубляк В.В.

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент
Левицький В.Е.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МНЕМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ПІДЛІТКІВ	8
1.1. Розвиток пам'яті як властивість особистості.....	8
1.2. Особливості розвитку пам'яті у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.....	33
Висновки до першого розділу.....	45
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВЕНЬ ПРОЯВУ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	49
2.1. Обґрунтування методики дослідження рівня прояву довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку у навчальному процесі.....	49
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	53
Висновки до другого розділу.....	59
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	61
3.1 Корекція довготривалої пам'яті у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках української мови.....	61
3.2. Корекція мнемічних процесів у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках української літератури.....	70
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82

ДОДАТКИ	88
Додаток А. Список учнів, які брали участь в експерименті.....	88
Додаток Б. Форма протоколу обстеження пам'яті на 3 етапі методики.....	89
Додаток В. Уривок з твору Нечуя - Левицького „Микола Джеря”.....	90
Додаток Г. Таблиці і малюнки відтворення слів розумово відсталими учнями	91

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні умови розвитку системи освіти вимагають якісно новий рівень функціонування та діяльності навчальних закладів різного типу, що потребує впровадження інноваційних психолого-педагогічних технологій навчання та виховання дітей з психофізичними порушеннями.

Пріоритетним напрямком закладів корекційної освіти виступає розвиток соціальної адаптації та компетентності учнів до соціуму однолітків з типовим розвитком, що можливо за умов правильної організації навчально-виховної, суспільно-корисної та профорієнтаційної діяльності учнів з різними нозологіями. Особливо чітко це проявляється у підлітковому віці, коли рівень розвитку мнемічних процесів, зокрема довготривалої пам'яті, потребує значного напруження та інтенсифікації у зв'язку із значною диференціацією навчального матеріалу за відповідними профілями діяльності.

Розвитком пам'яті, як психічного процесу займалися психологи, які передусім звертали увагу на змістовність та сутність самого поняття, загальні особливості прояву мнемічних процесів та діяльності, характеристику пам'яті та її структурних компонентів на різних вікових етапах розвитку дитини (Б. Ананьєв, Л.Божович, Л. Виготський, М. Дворяніна, В.Запорожець, Н. Кудрявцева, О. Скрипченко, С.Рубінштейн); особливості вербальної та довготривалої пам'яті (Л. Виготський, В. Подобід, С.Рубінштейн); етапи становлення та формування пам'яті у підлітків з типовим розвитком (О. Раєвська, О. Скрипченко).

Щодо дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, то аналіз рівня прояву їх мнемічної діяльності потребує, передусім, врахування структури порушення та особливостей психофізичного розвитку. Для цієї категорії дітей характерним є не лише своєрідність формування емотивної та поведінкової сфери, але й порушений розвиток психічних пізнавальних процесів, активності та діяльності. Саме це стосується і пам'яті, як

психічного процесу.

Пізнавальний розвиток дітей з типовим та порушеним розвитком відбувається за аналогічними законами (Л. Виготський, Ж. Шиф). Саме тому, як зазначав В. Синьов, при роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку психолог і педагог повинні враховувати корекційну спрямованість їх розвитку, навчання і виховання, а також виявляти корегуючу дію щодо відповідного психічного процесу. На його думку, за допомогою корекційного впливу розвиток вищезначеної категорії дітей проходить наче зверху вниз, від виправлення недоліків найскладнішого психічного процесу – мислення – до виправлення недоліків інших форм психічної діяльності, у тому числі і мнемічної.

Продовжуючи це положення науковці В. Воронкова, В. Липа, М.Матвєєва, О.Хохліна вказували, що пам'ять є важливим пізнавальним процесом, на особливості розвитку якого значною мірою впливає органічна ураженість мозку у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки усі пізнавальні процеси взаємопов'язані між собою, то порушення одних з них суттєво впливає на розвиток інших. Тому, знання особливостей розвитку пам'яті та інших психічних процесів дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, значно сприяє корекції недоліків їх пізнавальної діяльності в цілому.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що І. Єременко, Г. Дульнєв, Б. Пузанов, С. Рубінштейн розглядали проблему розвитку пам'яті в теоретичному і практичному аспектах; Л. Занков дав характеристику процесів запам'ятовування і відтворення у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, І. Соловйов розкрив особливості прояву збережених зорових уявлень у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку; Я.Сванський довів положення про те, що діти цієї категорії засвоюють все нове дуже повільно і лише після багатьох повторень, швидко забувають сприйняте, і головне, не вміють вчасно скористатися набутими знаннями на практиці; Н. Нудельман, Б. Пінський, дослідили своєрідність

відтворення текстів дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку підліткового віку. Вищевикладені дослідження підтверджують принцип Х. Замського щодо різноманітності при повторенні навчального матеріалу, яка дає змогу дітям з порушеннями інтелектуального розвитку чіткіше запам'ятовувати його зміст і сутність.

Отже, проблема розвитку, формування та корекції довготривалої пам'яті достатньо різнобічна, цікава і недостатньо вивчена у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, що й зумовило вибір теми дипломної роботи магістра **«Корекція довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку»**.

Мета дослідження – визначити теоретико–методологічні та практичні положення проблеми розвитку , формування та корекції довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз загальної та спеціальної літератури й визначити стан розробленості проблеми дослідження, сутності її основних положень та ключових понять.

2. Емпірично вивчити та проаналізувати рівень прояву довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку у навчальному процесі.

3. Розробити та апробувати етапи корекції довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Об'єкт дослідження – мнемічні процеси підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – етапи корекції довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що формування довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку буде ефективним за умов корекції мнемічних процесів у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, аналіз шкільної документації, спостереження за навчальним процесом, аналіз продуктів діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, психолого-педагогічний констатувальний і формувальний експерименти, процедури кількісного, якісного та статистичного опрацювання даних дослідження.

Експериментальна база: Староприлуцька загальноосвітня спеціальна школа-інтернат.

Теоретична значущість. полягає у здійсненні теоретичного аналізу загальної та спеціальної літератури й визначенні стану розробленості проблеми дослідження, сутності її основних положень та ключових понять.

Практичне значення полягає у емпіричному вивченні та аналізу рівня сформованості довготривалої пам'яті підлітків з порушенням інтелектуального розвитку у навчальному процесі; розробці та апробації етапів корекції довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка

Публікації: Робота висвітлена у статті «Розвиток довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

Дослідження корекції довготривалої пам'яті у підлітків з порушенням інтелектуального розвитку дало нам змогу стверджувати такі положення.

Пам'ять є однією з форм відображення, яка у системі пізнавальної діяльності виконує функцію накопичення, збереження і використання дії відчуттів, сприймання, мислення, уяви, що забезпечує цілісність і розвиток особистості. Залежно від змісту матеріалу вона поділяється на: рухову, емоційну, словесно-логічну та образну; від часової збереженості матеріалу - сенсорну, короткочасну і довготривалу (тривалу).

Найбільш складним виступає тривала пам'ять, яка зберігає людський досвід і забезпечує довготривале збереження матеріалу, не зважаючи на вплив таких процесів, як : запам'ятовування, забування і відтворення. Тривала пам'ять поділяється на два типи: пам'ять з усвідомленим доступом, коли людина за власною волею може згадати подібну інформацію та пам'ять з закритим доступом, коли людина в природних умовах не має до них доступу і лише під час гіпнозу може отримати потрібну інформацію і проаналізувати в усіх деталях образи переживань.

Довготривала пам'ять, в залежності від характеру і мети діяльності, поділяється на мимовільну – здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати інформацію ненавмисно і довільну – здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати інформацію залежно від поставленої мети і завдань пам'ять. Про продуктивність довготривалої пам'яті свідчать такі особливості, як: обсяг, швидкість, точність.

Подальший розвиток мимовільної й довільної пам'яті відбувається в учнів основної школи у процесі оволодіння складнішою системою знань. Перехід від елементарних понять до вивчення законів природничих і суспільних наук сприяє тому, що учні цього віку переходять від конкретно-логічної до абстрактно-логічної пам'яті. Завдання в тому, щоб навчити підлітків швидко здійснювати аналіз і синтез тексту, розуміти зміст, головні

факти, робити висновки. У міру формування в учнів уміння розуміти, осмислювати матеріал удосконалюється також їхня логічна пам'ять, спочатку мимовільна, а потім і довільна. Існує залежність формування вміння запам'ятовувати від формування вміння розуміти матеріал. Загальне оволодіння цими вміннями сприяє продуктивності логічної пам'яті, особливо абстрактно-логічної й довільної.

Корекційний педагог повинен підказати учнів з порушеннями інтелектуального розвитку найбільш доцільні прийоми заучування та пригадування навчального матеріалу, розвинути у них звичку до даного процесу, допомогти їм сформувати у себе складні навички запам'ятовування. Найважливішим засобом зміцнення пам'яті та подолання забудькуватості є така організація режиму життя підлітків, при якій максимально б відновлювалась сила та врівноваженість нервових процесів.

Дослідження шляхів розвитку і компенсації пам'яті у учнів з порушеннями інтелектуального розвитку показало, що особливості точності відтворення матеріалу зумовлені тим, що учні з порушеннями інтелектуального розвитку відчувають великі труднощі у зв'язку з необхідністю упорядкувати матеріал, який запам'ятали, у ході самого відтворення і широко спиратися на свої власні мовленнєві можливості. Властивий учням з порушеннями інтелектуального розвитку недорозвиток мислення і мовлення особливо впливає на точність відтворення мимовільно запам'ятовуваного матеріалу.

Розвиток пізнавальної діяльності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку ускладнюється як зовнішніми, так і внутрішніми неблагонадійними умовами, тому лише при правильно організованій корекційно-виховній роботі, яка враховує специфіку психічного розвитку даної категорії дітей, можливо домогтися покращення їх пам'яті.

За допомогою відповідного педагогічного впливу підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку можуть оволодіти раціональними та економічними прийомами запам'ятовування і відтворення. Ефективність

пам'яті залежить від міцності і якості запам'ятовування, повноти збереження, а також повторення. Так як учні з порушеннями інтелектуального розвитку не вміють користуватися раціональними прийомами повторення в процесі заучування, то корекційну роботу слід спрямувати на розвиток у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку навичок організації процесу повторення. Це можливо здійснити за допомогою таких прийомів: ознайомлення зі змістом і характером матеріалу, який потрібно завчити; встановлювати зв'язки між частинами матеріалу, який заучується; у смислових частинах слід виділити опорні слова; повторювання повинні відбуватись послідовно і через деякий період часу; повторення повинні урізноманітнюватися, що запобігає виникненню інертності та формалізму в засвоєнні знань, а також дає змогу відтворити знання в необхідний момент і в різних видах діяльності; порівняння певного матеріалу з попереднім, що дає можливість краще усвідомити і запам'ятати відповідну інформацію; варіативність повторення, яка запобігає формальності засвоєння знань.

На констатувальному етапі дослідження при вивченні рівня сформованості мнемічних процесів у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку та з типовим розвитком ми використовували методики, які були спрямовані на вивчення опосередкованого і безпосереднього запам'ятовування, довготривалої пам'яті. У процесі дослідження використовувалося відтворення іменників, які мають конкретне значення і визначають добре знайомі дітям слова, логічно пов'язані між собою; іменників за словесною опорою, яка не пов'язана зі змістом предмета; відтворення слів, які не мають між собою логічних зв'язків і не пов'язані за змістом; відтворення уривка розповіді. Методика дослідження довготривалої пам'яті включала чотири етапи дослідження: відтворення слів дітьми, які мають конкретне значення і визначають добре знайомі предмети; вивчення опосередкованого запам'ятовування у підлітків; відтворення слів підлітками, які не пов'язані за змістом і не мають додаткового стимульного матеріалу; відтворення підлітками уривку твору.

Учні з порушеннями інтелектуального розвитку засвоює все нове дуже повільно, лише після багатьох повторень, швидко забуває сприйняте і, головне, не вміє вчасно користуватися набутими знаннями та вміннями на практиці. Для міцного засвоєння будь якого нового матеріалу учням з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно значно більша кількість повторень, аніж учням з типовим розвитком. Без багаторазових повторень навчального матеріалу вони дуже швидко його забувають, оскільки набути ними умовні зв'язки згасають значно швидше, ніж у дітей з типовим розвитком.

При аналізі поведінки учнів під час експерименту ми побачили, що 50% підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку поводити себе адекватно ситуації, уважно і зацікавлено слухали експериментатора, згадували матеріал самостійно, старанно переживаючи свої успіхи і невдачі, хоча рівень відтворення у них значно нижчий, ніж у підлітків з типовим розвитком; у 30% підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається підвищена збудливість, низька працездатність, недостатня цілеспрямованість діяльності. Вони позитивно реагували на початок експерименту, але потім швидко відволікались, ставали в'ялими і збентеженими, дуже хвилювались, вони втрачали мету завдання, у них виникали побічні відволікаючі асоціації, тощо; 20% підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку характеризувались сповільненістю, в'ялістю, пасивністю, бездіяльністю, безініціативністю.

Підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку не завжди підготовлені до написання переказу. Це пояснюється тим, що вони не вміють організувати свою діяльність при оформленні переказу, утруднюються у формулюванні речень відповідно до плану. При написанні переказу підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку допускають більшу кількість орфографічних помилок, спостерігаються порушення зв'язків у тексті матеріалу. Недоліки пояснюються низьким рівнем розвитку пам'яті мовлення й мислення, недоліками емоційно-вольової сфери підлітків з порушеннями

інтелектуального розвитку, слабкістю самоконтролю, неточністю в побудові висловлювання.

Підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку, мають ряд суттєвих недоліків в психофізичному розвитку, що призводить до труднощів у їх навчанні та вихованні. Тому необхідне застосування системи спеціальних педагогічних засобів для подолання або послаблення недоліків. В цьому є сутність корекційно-виховної роботи.

У процесі вивчення української мови в школі розв'язуються важливі корекційні, освітні, виховні і практичні завдання, а саме: дати учням необхідний об'єм знань про мову; розвинути орфографічні і пунктуаційні навички; прищепити любов до рідної мови і прагнення якомога краще оволодіти нею; виховувати в учнів потребу і вміння збагачувати й удосконалювати свої знання і навички з рідної мови.

Практичне вивчення корекційно-виховуючого спрямування уроків української мови в спеціальній загальноосвітній школі дало нам змогу побачити, що корекція недоліків розвитку відбувається в умовах комплексного розв'язання освітніх корекційно-розвиваючих і виховних завдань уроку, успішне розв'язання яких залежить від рівня фахової підготовки і методичної майстерності вчителя. Уроки української мови мають особливе корекційно-виховне значення тому, що вони спрямовані на розвиток мнемічної діяльності, мисленнєвого і мовленнєвого компонентів, що можливо лише за умов чуттєвого сприйняття явищ навколишньої діяльності. Найбільш ефективними прийомами на уроках української мови є правильно організована бесіда з використанням відповідних засобів унаочнення, колективне обговорення об'єктів сприйняття, практичні вправи, які допомагають закріпити засвоєні знання в мовленнєвому плані. Розвиток мнемічних процесів на уроках української мови має корекційне значення, що дозволяє учням набувати знання, вміння та навички мовленнєвої діяльності, допомагає ліквідувати істотні недоліки в їх інтелектуальному розвитку, створює сприятливі умови для успішного засвоєння учнями всього навчального матеріалу.

Для дітей підліткового віку з порушеннями інтелектуального розвитку характерні такі особливості: недорозвиток способів і прийомів запам'ятання, що істотно відображається на якості засвоєння нового навчального матеріалу; порушення мнемічної спрямованості у процесі запам'ятовування; уповільнений темп засвоєння нового матеріалу, який характерний усім учням спеціальної школи; при вивченні нового навчального матеріалу спостерігається слабкість його збереження, яка істотно відображається на відтворенні цього ж матеріалу пізніше, тобто їм характерна неточність при відтворенні; підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку не вміють визначати суттєві моменти в тексті, на які потрібно звернути увагу; діти з порушеннями інтелектуального розвитку не користуються при заучуванні навчального матеріалу раціональними прийомами запам'ятовування і відтворення; помилки, допущені при відтворенні навчального матеріалу, носять стійкий і тривалий характер, виправлення цих помилок можливе лише після значної кількості повторень; діти не вміють користуватися варіативністю при запам'ятовуванні, матеріал запам'ятовується однобічно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми олігофренопедагогіки. Збірник наукових праць / під ред. В.В. Воронкової. – М. : Вид-во АПН СРСР, 1988. – 285 с.
2. Ананьев Б.Г. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия / Б.Г. Ананьев, М.Д. Дворянина, Н.А. Кудрявцева – М.: Просвещение, 1988. –210 с.
3. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе / А.К. Аксенова. – М.: Педагогика, 2002. – 320с.
4. Аксенова А.К. Развитие речи учащихся на уроках грамматики и правописания / А.К. Аксенова. – М.: Просвещение, 2002. – 329с.
5. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 200с.
6. Болдирев М.И. Методика воспитательной работы во вспомогательной школе М.И. Болдирев. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.
7. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти томах / Л.С. Выготский; под. ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – Т.5. Основы дефектологии. – 368 с.
8. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / под ред. В.В. Воронковой. Книга для учителя. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 154 с.
9. Воспитательная работа в школе: метод. пособие для секций дефектологи / под ред. В.В. Воронковой. – М.: Школа - Пресс, 1986. – 230 с.
10. Вопросы обучения и воспитания детей с нарушениями интеллекта: Сб. науч. труд / под ред. М.И. Кузьмицкой. – М.: Мысль, 1984. – 134 с.
11. Власова Т.А. Учителю о детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова, М.С. Певзнер – М.: Просвещение, 1987. – 158 с.
12. Воронкова В.В. Основные направления повышения эффективности урока во вспомогательной школе / В.В. Воронкова, В.Ф. Мачихина // Дефектология. – 1981. – №2. – С. 7-9.

13. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник / О.В.Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.
14. Григоніс А.В. Вплив смислових опор на продуктивність запам'ятовування / А.В. Григоніс // Дефектологія. – 1989. – №5. – С. 21-23.
15. Григоніс А.В. Порівнюючі дослідження розвитку пам'яті учнів спеціальної школи / А.В. Григоніс // Дефектологія. – 1990. – №6. – С. 5-7.
16. Дефектологический словарь. – М.: Педагогика, 2000. – 385 с.
17. Добролюбова Н.П. Воспитание учащихся во вспомогательной школе / Н.П. Добролюбова. – М.: Освіта, 1988. – 117 с.
18. Дульнев Г.М. Навчально-виховна робота в спеціальній школі / Г.М. Дульнев під ред. Т.А. Власової, В.Г. Петрової. – М.: Педагогіка, 1991. – 176 с.
19. Єременко І.Г. Олігофренопедагогіка / І.Г. Єременко. – К.: Вища школа, 1985. – 328 с.
20. Загальна психологія: Курс лекцій / Авт. О.Скрипченко та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 436 с.
21. Запорожець А.В. Избранные психологические труды / А.В. Запорожець – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – 320 с.
22. Изучение личности аномального ребенка / под ред. Б.П. Пузанова М.: Педагогика, 1999. – 158 с.
23. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция / В.П. Кащенко. – М.: Просвещение, 1992. – 285 с.
24. Коваль Г.П. Методика викладання української мови / Г.П. Коваль, Н.І. Деркач, М.М. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287с.
25. Коваль Г.П. Методика читання / Г.П. Коваль, Л.І. Іванова, Т.Б. Суржук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 280с.
26. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.

27. Кравець Н.П. Українська мова. Програми загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих учнів. Підготовчий, перший класи / Н.П. Кравець. – К.: Богдана, 2005. – 184с.
28. Кобзарь Б. С. Учебно-воспитательный процесс в школах и группах продленного дня: методические рекомендации / Б.С. Кобзарь. – К.: Радянська школа, 1982. – 173 с.
29. Коррекционная педагогика. Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии / под ред. Б.П. Пузанова. – М.: Академия, 1999. – 274 с.
30. Коррекционно-воспитательная работа во вспомогательной школе: Зб. науч. трудов / под ред. В.П. Петровой. – Алма-Ата, 1985. – 154 с.
31. Коррекционно-развивающая направленность обучения и воспитания умственно отсталых детей: Зб. науч. труд. / под ред. Н.П. Морозова. – М.: МДПИ, 1983. – 127 с.
32. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики / В.А. Липа. – Донецк: Лебідь, 2002. – 415 с.
33. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции / В.А. Липа. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
34. Лурія О.Р. Розумово відстала дитина / О.Р. Лурія // Спеціальна психолія. – Ч.1. – К-П.: К-ПДПУ, 1999. – С. 20-35.
35. Лурия О.Р. Коррекционно-воспитательная работа с умственно отсталыми детьми / под ред. М.С. Певзнер. – М.: Издательство АПН, 1982. – 217 с.
36. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. – 204 с.
37. Методика навчання учнів 1-4-х класів спеціальної школи: навчальний посібник / за ред. О.В.Гаврилова . – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 312с.
38. Обучения учащихся I - IV кл. вспомогательной школы / под ред.

Б.П. Пузанова. – М.: Просвещение, 1996. – 123 с.

39. Озолйте В.В. Как читать книги умственно отсталым детям / В.В. Озолйте // Дефектология. – 1985. – №2 . – С.9-11.

40. Пинский Б.И. Психологические особенности деятельности умственно отсталых школьников / Б.И. Пинский. – М.: Издательство АПН, 1982. – 318 с.

41. Основы дефектологии / під ред. В.П. Синьова, Г.М. Коберника. – М.: Нова школа, 1996. – 108 с.

42. Основы коррекційної педагогіки: навчальний посібник / С.П. Миронова, О.В. Гаврилов, М.П. Матвеева; за заг. ред. С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.

43. Основы специальной дидактики / за ред. І.Г. Єременка. – К.: Радянська школа, 1986. – 187 с.

44. Певзнер М.С. Дети-олигофрены / М.С. Певзнер. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1989. – 123 с.

45. Подобід В.Л. Особливості вербальної пам'яті учнів IV класів./ В.Л. Подобід // Дефектологія. – 1989. – С. 6-7.

46. Пороцька Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1984. – 175 с.

47. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. В.Г. Петровой, Т.Н. Роловиной. – М.: Педагогика, 1980. – 274 с.

48. Психологические основы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. Ж.И. Шиф, В.Г. Петровой, П.Н. Головиной. – М.: Педагогика, 1980. – 175 с. Програми з української мови для 1-9 класів допоміжної школи / Укладач Л.С.Вавіна. – К.: РНМК, 1992. – 92с.

49. Раєвський О.М. Пам'ять і шляхи її поліпшення / О.М. Раєвський. – К.: Радянська школа, 1980. – 132 с.

50. Рубінштейн С.Я. Психологія розумово відсталих школярів / С.Я.

Рубінштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.

51. Рубінштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубінштейн. – М.: Педагогика. 1986. – 416 с.

52. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини / В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

53. Смирнова Л.Н. Корекціоно-воспитательная работа воспитателя вспомогательной школы / Л.Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 1982. – 214 с.

54. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. – 158 с.

55. Сумарокова В.А. Дослідження зорової пам'яті у розумово відсталих і у нормально розвинутих дітей молодшого віку / В.А. Сумарокова // Дефектологія. – 1991. – №2. – С. 24-25.

56. Хохліна О.П. Усвідомлення учбової діяльності в розумово відсталих школярів / О.П. Хохліна // Дефектологія. – 1997. – №2. – С. 7-9.

57. Уфимцева Л.П. Игровые задания по коррекции и развитию познавательных процессов у учащихся с нарушением интеллекта / Л.П. Уфимцева // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2003. – № 6. – С. 39 –54.

58. Шипіцена Л.М. Комплексні дослідження мнемічної діяльності молодших школярів з мовною патологією / Л.М. Шипіцена, Л.С. Волкова // Дефектологія. – 1991. – №2. – С. 16-17.

59. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах / О.Я. Савченко. – К.: Магістр-8, 1997. – 256с.

60. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – К.: Промінь, 2003. – 232 с.

61. Ульянова Т.К. Методика преподавания грамматики и развития речи учащихся вспомогательной школы / Т.К. Ульянова. – К.: КГПИ, 1990. – 94с.